

УДК: 37.032:929

Біліченко А.М., Вощевська О.В.*

РОЛЬ ПЕРСОНАЛІЇ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЦІ ТА ВИЩІЙ ЖІНОЧІЙ ОСВІТІ: С.С. ГОГОЦЬКИЙ (1813–1889 РР.)

У статті проаналізовано роль С.С.Гогоцького у становленні і розвитку педагогіки як науки та інтегрованої навчальної дисципліни у структурі Університету Св. Володимира (1850 р.), започаткуванні та керівництві ним Київськими вищими жіночими курсами (1878–1886 рр.).

Ключові слова: освітній проект, Київські вищі жіночі курси, викладацька діяльність.

Сучасні трансформації в освітньому просторі зумовлюють посилення уваги вітчизняних дослідників до вивчення творчої практики педагогів-новаторів ХІХ ст. – складного й неоднозначного етапу в історії розвитку суспільства. Середина зазначеного історичного періоду пов'язана з виникненням у структурі перших університетів України кафедр педагогіки, набуттям педагогікою статусу самостійної навчальної педагогіки. Особливу роль у впровадженні педагогічних дисциплін у навчальний процес Університету Св. Володимира, визначенні й доведенні їхньої фундаментальності у підготовці вчителя відіграв перший завідувач кафедри педагогіки – доктор філософії і стародавньої філології, ординарний професор Сильвестр Сильвестрович Гогоцький (1813–1889 рр.) – особистість, з одного боку, показово конструктивна у своїй багаторічній науково-педагогічній діяльності, а з іншого – цікава своєю неоднозначністю, енциклопедичними історико-філософськими та історико-педагогічними знаннями, що знайшло відображення у досить суперечливих і навіть полемічних судженнях його сучасників, послідовників і біографів.

Аналіз наукової літератури дає змогу констатувати факт різновекторного сприймання особистості С.С. Гогоцького в окремі історичні періоди, зумовленого як відповідними суспільно-політичними умовами, так і суб'єктивізмом дослідників: у мемуаристиці ХІХ ст. творчість педагога підлягала і гострій критиці (В.Г. Авсеєнко [2], В.І. Щербина [18]), і виступала об'єктом конструктивного аналізу та схвалення (М.Ф. Владимирський-Буданов [3]). Для досліджень радянського часу характерним було або ігнорування постаті С.С. Гогоцького як науковця і викладача (М.У.Белій [9]) або ж упереджене ставлення до нього (О.З. Жмудський [9]). У працях пострадянського періоду розкриваються світоглядні позиції і високо поцінюється філософська спадщина С.С. Гогоцького (В.С. Горський [7], І.Д. Фіцик [16]), його доробок як історика філософії, підкреслюється значення як викладача дисциплін філософського спрямування (А.І. Абрамов [1], В.І. Огородник [14], М.Ю. Русин [14], М.Л. Ткачук [16]), відмічається органічна єдність філософських і педагогічних знань у змісті праць науковця (С.Л. Кузьміна [10], Н.Г. Мозгова [12]).

Окремі аспекти творчої реалізації С.С.Гогоцького в Університеті Св. Володимира (1845–1886 рр.), методологічні засади педагогічного доробку вченого, основний зміст розроблених ним навчальних програм на тлі професійно-педагогічної підготовки студентів досліджували сучасні вчені: Н.М. Дем'яненко [8], С.Л. Кузьміна [10], О.В. Черкасов [17] та ін. Концептуальні педагогічні погляди та викладацька діяльність С.С. Гогоцького досліджені у дисертаційній роботі та публікаціях А.М. Нестреляй [13]. Участь С.С. Гогоцького у громадсько-освітньому житті м. Києва другої половини ХІХ ст. частково висвітлено у розвідках В. Галайби [4], І.Д. Малінко [11] та ін. Однак відсутність вагомих розвідок стосовно визначення місця професійно-педагогічної підготовки вчителя, участі у цьому складному процесі С.С. Гогоцького та його внеску у становлення та розвиток вищої жіночої освіти і зумовило мету даної статті.

Упродовж своєї багаторічної науково-викладацької діяльності С.С. Гогоцького у вищих навчальних закладах України (1837–1886 рр.) ним був обґрунтований категоріальний апарат педагогіки, базований на православних виховних традиціях, що пояснюється родинними традиціями

* © Біліченко А.М., Вощевська О.В., 2012

(дід і батько вченого були православними священиками), авторитетом професорсько-викладацького складу Кам'янець-Подільського духовного училища і семінарії та Київської духовної академії, де послідовно здобував середню та вищу освіту С.С. Гогоцький протягом 1821 – 1837 рр.

Науково-викладацький досвід С.С. Гогоцького у галузі педагогіки та історії педагогіки акумульований у змісті розроблених ним навчальних дисциплін («Наука виховної освіти», «Дидактика і прикладна педагогіка», «Історія виховання»), відображений у процесі впровадження педагогіки як нормативної навчальної дисципліни в Університеті Св. Володимира, опрацюванні змісту дисциплін педагогічної підготовки у єдності філософських, психологічних і педагогічних знань, в обґрунтуванні структури педагогіки як самостійної навчальної дисципліни у послідовності трьох складових, які на той час вони викладалися окремо: «Науки виховної освіти», «Дидактики і прикладної педагогіки», «Історії виховання», створенні навчальної програми з психології, лекційних курсів із педагогіки, історії виховання, дидактики та прикладної педагогіки, де інтегрувалися психологічні та педагогічні знання.

Відповідно, науково-педагогічні ідеї С.С. Гогоцького відображають прагнення вченого спрямовувати навчально-виховний процес на формування творчої особистості студента [6]. Педагог виступав за дотримання православних виховних традицій і релігійно-гуманістичних принципів виховання із домінуванням розумового і морального напрямів, наголошуючи на ключовому впливі вчителя на процес самореалізації учня, студента. Окрім того, пріоритетне значення розвитку особистості, на думку С.С. Гогоцького, надавалося історичному досвіду поколінь і родинним традиціям [6].

Практичний досвід С.С. Гогоцького, який активно реалізовував себе як педагог і громадсько-освітній діяч із гуманістично-ідеалістичним світосприйманням, безпосередньо відображений в організаційній (1878 р.), керівній (до 1881 р.) і викладацькій (1878-1886 рр.) роботі вченого на Київських вищих жіночих курсах (далі – КВЖК).

Витоки освітнього проекту для жінок сягають другої половини XIX ст., коли жінки брали активну участь у боротьбі за отримання вищої освіти та професії. Причинами такого суспільного поштовху вважається проникнення у вітчизняне суспільство закордонних просвітницьких думок, започаткування жіночого руху в країнах Європи та США, бурхливий економічний розвиток Російської імперії. Такі події призвели до проведення царським урядом серії реформ, у тому числі й освітньої 1864 р. Неминучі суспільно-політичні зміни зумовили збільшення уваги громадськості до освіти загалом і жіночого навчання зокрема: з'являються нові типи шкіл для жінок, відкриваються різноманітні профільні курси, гімназії тощо. Сподвижники освітньої справи намагалися боротися за здобуття жінками права вступу до вищих навчальних закладів, прагнули посилити увагу царського уряду до проблем жіночого навчання.

Безпосередня історія становлення КВЖК розпочалася ще в 1874 р., коли заслужений професор Університету Св. Володимира О.І. Селін подав клопотання до відповідних інстанцій про заснування педагогічних курсів для жінок України. Проте його прохання було відхилено урядом через ускладненість запропонованих навчальних програм, натомість рекомендувалося переробити їх для більш ефективної підготовки майбутніх слухачок курсів. Через два роки було вирішено створити відповідний комітет під керівництвом професора О.І. Селіна, що склався з професорів В.С. Іконнікова, О.Шкляревського, М.Є. Ващенко-Захарченка, О.О. Котляревського, Ф.М. Гарнич-Гарницького та С.С. Гогоцького. Згодом Рада Університету Св. Володимира дала позитивну відповідь на запит Міністерства народної освіти про «створення постійних вищих жіночих курсів... [19]», причому рішення приймалося на основі доповіді членів спеціальної університетської комісії.

До даного проекту головним чином була причетна прогресивна громадськість м. Києва, у тому числі й дружини професорсько-викладацького складу Університету Св. Володимира. Спочатку планувалося відкрити курси для жінок у приміщенні фундуклеєвської гімназії, проте в такому випадку педагогічні курси могли діяти тільки як вечірні, що не влаштовувало опікунський комітет, тому дана пропозиція була відхилена. Нарешті 4 жовтня 1878 р. КВЖК

розпочали свою діяльність в орендованому приміщенні (будинок Фроммета на Бібіковському бульварі). У день відкриття КВЖК їхній засновник і керівник виголосив відповідну промову «Про вищу освіту стосовно жінки», у якій підкреслив важливість навчання жіноцтва у вищому навчальному закладі, позаяк це «...не позбавляє її [жінку – А.Б., О.В.] тієї освіти, що ... переважно має і вищий людський характер, і слугує вищим і найчистішим середовищем, таким, що об'єднує все людство та осмислює все його життя... [5, с. 11]».

Безпосередній постійний нагляд за діяльністю КВЖК був покладений Попечителем Київського навчального округу на окружного інспектора, дійсного статського радника Ростовцева, про що С.С. Гогоцького повідомили відповідним розпорядженням та особливим наказом Міністра народної освіти [20, арк.61]. Вищі курси для жінок називалися педагогічними, оскільки тут викладалася педагогіка як обов'язкова навчальна дисципліна, а слухачки історико-філологічного відділення повинні були скласти відповідний іспит.

Київські вищі курси для жінок були приватним навчальним закладом з університетським статусом, склалися з історико-філологічного та фізико-математичного відділень. На початку свого існування курси були дворічними, проте через складність і багатопредметність навчальних планів набули статусу трирічних, а згодом – чотирирічних за зразком столичних Бестужівських курсів. С.С. Гогоцький викладав педагогіку та психологію на історико-філологічному відділенні протягом перших чотирьох років існування освітнього проекту. Години викладання вченим педагогіки розподілялися таким чином: на 2-му курсі – 2 год. / тиждень, на 3-му курсі – 2 год. / тиждень, на 4-му курсі – 1 год. / тиждень; лекції з психології читалися ним на 2-му курсі в обсязі 2 год. / тиждень [8, с. 13].

КВЖК утримувалися завдяки добровільним внескам фізичних і юридичних осіб, коштам, зібраним від проведення різноманітних благодійних акцій і культурно-масових заходів. Як засвідчує аналіз архівних матеріалів, до роботи на КВЖК були залучені також і члени сімей викладачів Університету Св. Володимира та родичі окремих урядовців. 17 січня 1879 р. Київський, Подільський і Волинський генерал-губернатор зазначав, що «без свідчення про поведінку прийняті ... викладачами курсів: дочка професора Катерина Гогоцька, дружини професорів Анна Іконнікова і Людмила Міщенко та дочка бібліотекаря Університету Св. Володимира Катерина Царьовська... Нагляд за курсистками був доручений таким київським дамам: Антонович Варварі Іванівні, Гогоцькій Євдокії Іванівні, Гарнич-Гарницькій Марії Михайлівні, Алексеевій Наталії Петрівні, Бібіковій Людмилі Яківні (дочці генерал-майора), Горовій Анастасії Яківні (дружині інспектора народної школи) та ін. [20, арк. 37, 40-41]».

КВЖК швидко набули великої популярності, проте найбільшою проблемою залишалася постійна нестача коштів, необхідних для їхнього подальшого існування. Тому в 1879 р. члени Опікунського комітету та педагогічної ради, до складу яких входив С.С. Гогоцький, розробили проект діяльності окремого товариства, орієнтованого на вирішення суто матеріальних питань. До передбачуваних обов'язків групи входила також видача необхідної фінансової допомоги як КВЖК узагалі, так і окремим слухачкам зокрема. До відповідного клопотання, поданого на ім'я Київського генерал-губернатора М.І. Черткова, додавався розроблений варіант Статуту вищеназваної спільноти. Документ був визнаний таким, що не містить у собі жодних протизаконних моментів і відповідає умовам, висунутим Міністерством внутрішніх справ, тому був надісланий до названої установи для перегляду й остаточного затвердження [19, арк.2].

Однак 28 серпня 1879 р. з Міністерства внутрішніх справ на ім'я Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора надійшла резолюція протилежного змісту, де зазначалося, що заснування даного товариства негайно вплине на збільшення кількості курсисток (особливо малозабезпечених) з їхніми сподіваннями на отримання матеріальної допомоги. Підкреслювалося, що «при даному стані справ та настроїв у суспільстві це було б зовсім небажано [21, арк.2]», тому 20 вересня 1879 р. зазначене клопотання було відхилено [19, арк.6].

Через декілька років функціонування КВЖК С.С. Гогоцький відмовився від займаної ним посади керівника педагогічної ради, його службові обов'язки перейшли до В.С. Іконнікова, помічником якого став екстраординарний професор М.М. Шиллер. С.С. Гогоцький залишався

членом педагогічної ради та продовжував читати лекції з педагогіки та психології на історико-філологічному відділенні до офіційного закриття проекту – 1886 р.

У викладацькій роботі на КВЖК С.С. Гогоцький використовував авторські лекційні матеріали з педагогіки під назвою «Короткий огляд педагогіки або науки виховної освіти» [6]. У вступі вміщено три концептуальні положення, які висвітлювалися в основній частині лекції: 1) суть та завдання «виховної освіти»; 2) значення педагогіки та її зв'язок з іншими науками; 3) складові частини науки про виховання. У праці визначено тісний зв'язок науки виховної освіти з гігієною, психологією, етикою (або моральною філософією), релігією (для усвідомлення людиною цілей життя); наведено систематизацію педагогіки: 1) розвиток психофізичних сил людини та відповідний цьому розвитку вплив виховної освіти; 2) безпосередньо навколишнє середовище та об'єкти процесу виховання. У лекційних матеріалах проголошується авторська теза стосовно спрямованості педагогіки на розвиток природних здібностей творчої особистості, на підготовку людини до подальшого життя в соціумі. Педагогом простежено культурно-історичні зміни в суспільстві, здійснено побіжний огляд розвитку історії педагогіки, зазначено, що вона відображає поступове становлення теорії в поєднанні з практикою.

Перша частина лекції присвячена аналізу виховної освіти, зокрема висвітленню суті морального (внутрішнього) піднесення людини та впливу навколишнього середовища на становлення її природних здібностей. До змісту зазначеного розділу входило вчення про виховання та дидактика. У лекційному курсі педагогічного спрямування С.С. Гогоцький пояснив суть поняття «виховання», визначив його предмет та цілі, охарактеризував необхідність фізичного, морального та розумового виховання для розвитку творчих особистостей – учасників навчально-виховного процесу. Друга частина «Короткого огляду педагогіки або науки виховної освіти» має переважно психологічне спрямування. У ній розглядається (поряд із іншими поняттями) зміст внутрішнього відчуття, в якому міститься оцінка внутрішнього сприйняття людиною навколишньої дійсності, стимул до її подальшого саморозвитку.

Педагогом подано власне розуміння дидактики як важливої частини вчення про виховну освіту, розглянуто особливості процесу навчання, що розумівся ним як сукупність необхідних умов, здатних забезпечити досягнення мети та кінцевий успішний результат, витлумачено суть методу навчання та встановлено важливість основних методів (аналітичного, синтетичного та генетичного) в навчально-виховному процесі, наголошено на необхідності застосування педагогами усної (катехітичної, евристичної та акроаматичної) та письмової форм навчання. На думку С.С. Гогоцького, загальний хід навчання та виховання повинен спрямовуватися на виявлення та вдосконалення вихователями як фізичних, так і духовних (моральних) природних задатків людського організму, забезпечення гармонійного розвитку вихованця, послідовну та систематичну передачу необхідного навчального матеріалу від наставника до учня як творчої особистості, здатної до самовдосконалення та самозростання.

Отже, актуалізація прогресивною громадськістю XIX ст. проблем культурно-освітнього й інтелектуально-творчого самовираження особистості жінки, ретроспективне вивчення творчої діяльності С.С. Гогоцького як особистості, функціонально пов'язаної з розвитком вищої жіночої освіти зазначеного періоду, зумовлена відповідними суспільно-історичними тенденціями, орієнтацією на європейський передовий педагогічний досвід, що закономірно вплинуло на реалізацію тогочасних інноваційних освітніх проектів.

С.С. Гогоцький, маючи ґрунтовну науково-теоретичну базу та практичний досвід організаційної роботи у вищій освіті, здійснив вагомий внесок у розвиток вищої освіти, зокрема, у становлення педагогіки як самостійної науки та інтегрованої навчальної дисципліни, структурованої ним у єдності трьох складових: «Науки виховної освіти», «Дидактики і прикладної педагогіки», «Історії виховання», фундаменталізації та доведенні їхнього ключового значення у підготовці майбутнього вчителя.

Вважаємо, що в сьогоденні педагогічні ідеї С.С. Гогоцького, особливості його науково-педагогічної діяльності відображають сутність сучасних освітніх запитів і потреб, тому заслуговують на ґрунтовне вивчення та впровадження у практику сучасного вищого навчального закладу.

Список використаних джерел

1. Абрамов А.И. Философия в духовных академиях (традиции платонизма в русском духовно-академическом философствовании) / А.И.Абрамов // Вопросы философии. – 1997. – № 99. – С. 131-141.
2. Авсеенко В. Школьные годы: Отрывки из воспоминаний (1862-1863) / В.Авсеенко // Исторический вестник. – 1881. – № 4. – Апрель. – С. 707-734.
3. Владимирский-Буданов М.Ф. История императорского Университета Св. Владимира / М.Ф. Владимирский-Буданов. – К., 1884. – Т.1. – 674 с.
4. Галайба В. Вищі жіночі курси в Києві / В.Галайба // Київ. – 2000. – № 7-8. – С. 187-189.
5. Гогоцкий С.С. О высшем образовании в отношении к женщине / Гогоцкий С.С.– К., 1878. – 19 с.
6. Гогоцкий С.С. Краткое обозрение педагогики, или науки воспитательного образования / Гогоцкий С.С. – К., 1879. – 111 с.
7. Горський В.С. Історія української філософії: підручник / В.С. Горський. – К. : Либідь, 2004.– 488 с.
8. Дем'яненко Н.М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX – перша третина ХХ ст.): монографія / Н.М. Дем'яненко – К. : ІЗМН, 1998. – 328 с.
9. Київський університет ім. Т.Г.Шевченка. Історія Київського університету / [ред. кол.: О.З. Жмудський, відп. ред. та ін.] – К. , 1959. – 629 с.
10. Кузьмина С.Л. Педагогіка на сторінках «Філософського лексикона» С.С. Гогоцького / С.Л. Кузьмина // Педагогіка. – 2006. – № 5. – С. 71-80.
11. Малинко І. Деяльність Высших женских курсов на Украине (конец XIX – начало ХХ в.) / И. Малинко // Вопросы истории СССР. – 1984. – Вып. 29. – С. 121-127.
12. Мозгова Н.Г. Київська духовна академія. 1819 – 1920: філософський спадок / Н.Г. Мозгова. – К. : Книга, 2004. – 320 с.
13. Нестреляй А.М. Педагогічні погляди та викладацька діяльність С.С. Гогоцького у вищих навчальних закладах України (1837 – 1889 рр.): дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук.: 13.00.01 / Нестреляй Алла Миколаївна. – К., 2009. – 205 с.
14. Огородник І.В. Українська філософія в іменах: навчальний посібник / І. Огородник, М. Русин. – К. : Либідь, 1997. – 328 с.
15. Ткачук М. З історії академічної філософії в Україні. Університет святого Володимира / М.Л. Ткачук // Філософська думка. – 1999. – № 1-2. – С. 213-242.
16. Фіцик І.Д. Гогоцький С.С. як історик філософії.: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філос. наук.: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / І.Д. Фіцик. – К., 1996. – 24 с.
17. Черкасов О. До питання пропедевтики навчального курсу «Історія педагогіки» (Педагогічна спадщина С.С. Гогоцького) / О. Черкасов // Рідна школа. – 2001. – № 12. – С. 70-71.
18. Щербина В.І. Спомини колишнього студента про Київський університет 70-х рр. / В.І. Щербина. // З іменем святого Володимира: Київський університет у документах, матеріалах і спогадах сучасників: у 2-х кн. / [Упор. В. Короткий, В. Льяновський]. – К. : Заповіт. – Кн.1 – 1994. – 391 с.
19. Дело об утверждении проекта устава общества для доставления средств Высшим женским курсам в г. Киеве. – 20 июля –20 сентября 1879 г. – ЦДДА України, ф.442, оп.532, спр.140, 6 лл.
20. Дело о Высших женских курсах в Киеве. – 12 сентября 1878 г. – 6 июня 1879 г. – ЦДДА України, ф.442, оп.828, спр.136-146.
21. Переписка попечителя Киевского Учебного Округа с учредительным комитетом об открытии и организации Высших женских курсов в Киеве, 4 февраля 1879 г. – 23 декабря 1882 гг. – ДА м. Києва, ф.244, оп.1, ч.1, спр.20, 242 лл.

In the article the role of S.S. Gogotsky in the development of pedagogics as the science and integrated academic discipline in the structure of the University of St. Vladimir, in the foundation and management of Kiev University for Women (1878 – 1886 years) is analyzed.

Key words: educational project, Kyiv Higher Women's Courses, teaching activity.